

En vikingatida hamn vid Husbyåns mynning?

Lotta Hjärthner

I Hanningebygden på Södertörn finns många olika dokumenterade fornlämningar. En fornlämningstyp som jag dock anser har kommit i skymundan är hamnarna från yngre järnålder. Jag är övertygad om att det funnits flera hamnlägen längs Östersjösidan av Södertörn under hela den tid människor verkat i bygden. Dessa hamnlägen är för oss idag osynliga eftersom människor för länge sedan övergivit de segelleder som låg till grund för uppkomsten av dessa hamnar. En annan avgörande faktor för hamnarnas existens var vattennivån. Under nämnda tidsavsnitt stod vattennivån fem meter högre (Bratt &

Källman 1980:15) än idag. Jag tror att havet och övriga vattenleder, hellre än landmassan, var det som knöt människor och idéer samman under bland annat den yngre järnåldern. Dessa tankegångar sammantagna ligger till grund för föreliggande artikel.

Det ställe längs Södertörns östersjökust jag riktar uppmärksamheten mot är inloppet till Husbyån vid Årsta slott (bild 1). Alldeles invid inloppet finns ett gravfält beläget. Detta gravfält ligger inte i anslutning till någon idag befintlig gård, och en möjlig tolkning av gravfältet kan vara att det fungerat som en hamnindikerande gravplats.

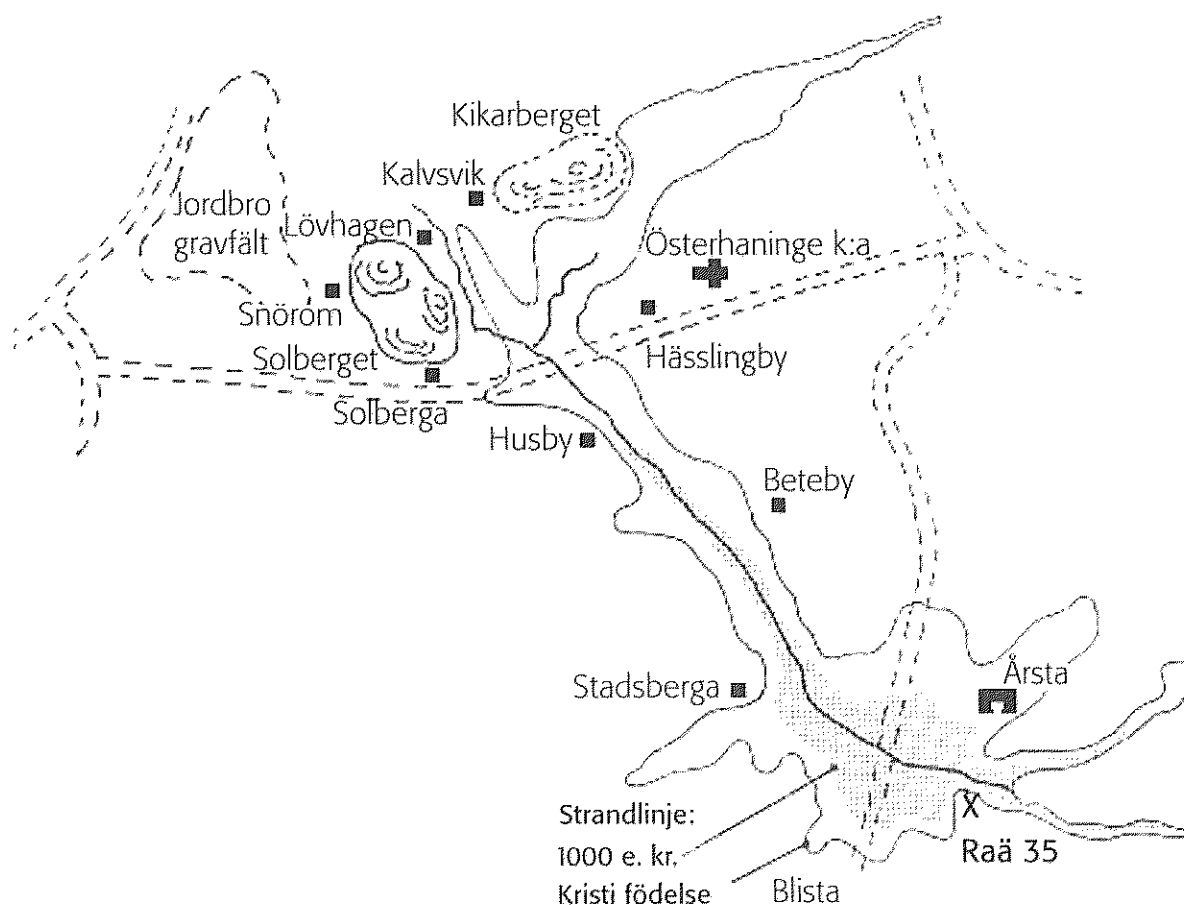

Bild 1. Husbyån med omgivning.

Karta: Lotta Hjärthner

Bild 2. Gravfältet Raä 35 i Österhaninge socken består av 80 gravar – sju högar, 71 runda stensättningar, en kvadratisk stensättning och en treudd.

Under 1000-talet var Husbyån en vik och i diskussionen benämner jag dagens åmynning som *inlopp* till Husbyviken. Gravfältet, Raä 35, är relativt stort med 80 registrerade gravar (bild 2). Det kan naturligtvis vara så att inloppet inte alls fungerat just som hamn. Jag har här valt ut tre gårdar, Husby, Årsta samt Blista, att sätta i relation till inloppet och gravfältet. Dessa tre har bland annat enligt fornlämningsregistret gravar och andra fornlämningar som är daterade till yngre järnålder.

Gårdarna

Årsta

Denna gård har vållat en hel del problem under skrivandets gång. Det finns en plats norr om dagens Årsta som kallas *Årsta gamla gård*. De bebyggelse lämningar som finns kvar visar på en enkel planlösning och konstruktion. När platsen bebyggdes, övergavs och flyttades (till nuvarande Årstas läge?) har jag ej funnit någon uppgift om. Dock har det framgått att adelsmannen Karl Ulfsson år 1260 testamenterade Årsta till Tyska orden. År 1190 gick borgare från både Bremen och Lybeck samman och bildade riddarorden *Ordo dominus Sanctae Mariae Teutonicorum*. Dessa riddarordnar hade som främsta uppgift att bekämpa och omvända hedningar (Nordberg 1990:28). Tyska ordens huvudnäring var handel med främst jordbruksprodukter som till exempel spannmål och smör, men även trä och bärnsten (Nordberg 1990:29).

Ända fram till 1467 verkade Tyska orden i Hanninge med Årsta som centralgods, och samma år såldes godset tillsammans med underlydande gårdar till adelsmannen Axelsson-Tott (Redelius 1992:102). Det förefaller orimligt att Tyska orden skulle ha valt platsen för Årsta gamla gård som sitt residens. Tyska orden var känd för sitt byggnadstekniska kunnande, och en så pass enkel byggnad som fanns på Årsta gamla gård förslog inte långt

som administrativt centrum för orden (Redelius 1992:12). En våghalsigare tolkning kan vara att Tyska orden uppförde sitt residens på samma plats som Årsta ligger på idag. Den idag befintliga byggnaden där uppfördes mellan 1660 och 1667 och troligtvis var Erik Dahlberg arkitekten (Redelius 1992:16).

Eftersom källäget visar på att Årstagodset under historisk tid har flyttas närmare Husbyåns mynning tror jag inte att det var endast invånarna på Årsta som under yngre järnålder anlade gravfältet Raä 35.

Blista

Är det alls möjligt att koppla gravfältet Raä 35 ihop med Blista? Gravfältet ligger för Blistas del på "rätt" sida om viken, men det är inget skäl till att definitivt tillskriva Blista upphovet till detta. Ett anledning att tillskriva Blistagården hög status under förhistorisk tid är att fjärden som Husbyån mynnar ut i heter *Blistafjärden*. När och varför namngivningen av vattenområdet skedde har ej framgått av källmaterialet, men jag finner det troligt att fjärden namngavs innan Årsta blev centrum för makten i bygden.

På Blistas ägor påträffades även den runsten som 1863–1864 flyttades till nuvarande Årsta. Stenen är skadad och kvarvarande text lyder som följer: "Sven lät resa stenen ... sin gode fader och efter Gudvar". Stenen kan ha varit en markering för Blistas invånares status under yngre järnålder.

Husby

Det har visat sig att det tillgängliga forskningsmaterialet för *Husby* är mycket komplext och innehåller ett flertal tolkningar. Jag avstår i denna artikel att spekulera i tolkningen av husby-företeelsen. En viktig fråga dock för valet av plats för en 'husby' förefaller ha varit möjligheten till direktkontakt med större kommunikationsleder. I det perspektivet anser jag att Husby i Österhaninge hade ett sådant kommunikationsmässigt fördelaktigt läge.

Eftersom Husby inte låg i direkt anslutning till åmynningen är det möjligt att gravfältet Raä 35 inte användes endast för Husbys döda. Flera alternativ finns, till exempel: om det inte ålåg varje gård att individuellt markera sin territoriella rätt till landskapet så kan gravanläggningen ha ingått som en kollektiv markering för bygdens hävdande av Husbyviken gentemot den inseglande omvärlden.

En aspekt på varför Tyska orden fann trakten så attraktiv är att en husbyorganisation redan lagt grunden för en samordnad spannmålsproduktion för export. Tyska ordens närvaro kan ha tillfört en "ny tids" (tidig medeltid)

sätt att tänka och producera, och detta nya mönster kan ha varit relativt lätt att applicera på traktens odlartraditioner.

Gravfältet Raä 35 – en hamnindikation?

Beträffande dateringen av gravfältet Raä 35 har jag valt Ambrosianis dateringsmall (Ambrosiani 1964). Ambrosiani använde delar av Attundalands och Södertörns underlag för sin undersökning och detta förstärker därmed sannolikheten för att mallen även går att tillämpa på andra delar av till exempel Södertörn. Tillämpar man således Ambrosianis mall på gravfältet så kan gravarna dateras till yngre järnåldern.

Vad kan då gravfältet indikera? Kan det ha varit ett exempel på *avgärda enheter*? Petersson behandlar förekomsten av avgärda enheter samt utflyttningar under vikingatiden (Petersson 1983). De avgärda enheterna var gårdar som anlades under vikingatiden i utkanten av en gårds ägogränser och var förhållandevis små (Petersson 1983:1). Gravfält Raä 35 är ju inget litet gravfält, så storleksmässigt passar det inte in som avgärda enhet. Gravfältets belägenhet vid den forna Husbyviken visar inte heller upp någon direktkontakt med övrig befintlig bebyggelse, och det är samtida med gravar i både Husby och Blista/Hässlingby.

Det framkommer inte i det 1700-talskartmaterial jag studerat att det skulle ha funnits nu försvunnen gårdsbebyggelse i anslutning till gravfältet Raä 35. Avsaknaden av anslutande bebyggelse kan betyda att gravfältet markerar något annat än gårdstillhörighet. Det är alltså möjligt att gravfältet är en hamnindikering, på samma sätt som hamnar markerades under yngre järnålder på Gotland.

Lotta Hjärthner är arkeolog

Referenser

Otryckta

Fornlämningsregistret

Litteratur

Ambrosiani, B. 1964. *Fornlämningar och bebyggelse.*

Studier i Attundalands och Södertörns förhistoria.

Stockholm.

Bratt, P. & Källman, R. 1980. *Förslag till kulturmiljö-*

program för Haninge kommun, fastlandet. Stockholm.

Nordberg, M. 1990. *Haninges historia. Medeltiden – en*

bondebygd. Haninge.

Petersson, E. 1983. *Utflyttning under vikingatid. C-*

uppsats. Stockholms universitet.

Redelius, G. 1992. *Årsta i Österhaninge.* Haninge.